

KELAMDA SÜNNET KAVRAMI ÜZERİNE -Ebû Hanife'ye İsnat Edilen Risaleler Bağlamında Bir Değerlendirme-

Galip TÜRCAN*

Özet

Sünnet, dinî terminolojide iki şekilde yer almaktadır. Şer'î deliller içinde Kitâb'tan sonra gelen ve hiyerarşik olarak ikinci delil olan Sünnet, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Çalışmamızda konu edindiğimiz Sünnet ise daha ziyade bid'at kelimesinin karşıtıdır. Şu halde dinin itikadî/kelamî ve amelî/fikhî tercihlerinin esasında yer alan belirleyici bir kavram olarak Sünnet, dinin temel bakışını ifade etmektedir. Kur'an başta olmak üzere Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri ile sahabe ve tabiûnun yorumları bizim çalışmamıza konu Sünnet'in içeriğini oluşturmaktadır. Bu kavramı Ebû Hanife'nin risaleleri üzerinden ele alacağız. İlk kelam metinleri arasında değerlendirilen bu risaleler, Sünnet'e ilişkin önemli tespitler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, Sahabe, Ebû Hanife, Mâtürîdî.

Abstract

Theology on The Concept of Circumcision an Assessment of The Tractates Attributed to Abu Hanifa

Sunnah gets involved in religious terminology in two ways. Sunnah, which comes after the Qur'an and hierarchically the second evidence in the Sharia evidences, is the Prophet's words, acts and confirms. Sunnah, which is the subject of our study, is opposite of the word bid'ah mostly. Thus, Sunnah, as a concept determinative, situated in the basis of religion's i'tiqâdî/kalâmî and juridical/fiqhî preferences, expresses the basic view of religion. Especially the Quran, Prophet's words and actions with reviews of the Companions and the Tabiun constitute the content of Sunnah, which is the subject of our study. We will deal with the concept through Abu Hanifa treatises. This treatises considered of first theology texts, include the important findings related the Sunnah.

---

* Prof. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı

Key Words: Qur'an, Sunnah, the Companions, Abu Hanifa, Maturidi.

Ebû Hanife (ö. 150/767), Sünnet'i 'insanların öğrendiği şeylerin en değerlisi'¹ olarak tanımlamaktadır. Sünnet'e ilişkin bu tanımlama belki de literatürde bu şekli ile ve bu kesinlik düzeyinde ortaya çıkan en güçlü nitelemedir. O da Ebû Hanife tarafından gerçekleştirilmiştir. Sünnet ile kastedilen anlamı, Ebû Hanife'nin zikri geçen nitelemeden neyi kastettiğini ve bir manada hem itikadî/kelamî hükümler hem de amelî hükümler açısından Sünnet'in ne tür bir çerçeve oluşturduğunu belirlemek gerekmektedir. Akılî spekülâtif tutumu benimsemesi yanında naslarla tespit edilen itikadî düzlemin ihmal edilmemesi bakımından kelâmın işleyişini denetleyen Sünnet'in gerçekçi bir tanımı yapılmalı ve Sünnet'i inşa eden unsurların tek tek ve birbirleri ile ilişkisi yine bu unsurlar arasında var olan hiyerarşi teorik düzeyde gösterilmelidir. Sünnet'i bu anlamda çerçeve bir kavram olarak tanımlayan ve hatta Sünnet'i dinin usûl ve furû'una ilişkin bütün yönleri ile ele almak isteyen Ebû Hanife, henüz erken sayılabilecek bir dönemde, kavramsal ve terminolojik yetersizliklere rağmen belki şartları da zorlayarak konuyu, belli bir sistematik içerisinde olmasa bile, ele almaya çalışmış, sonraki dönemlerde Sünnet'in tanımı içerisinde yer bulacak unsurları ve bu unsurların Sünnet bakımından ne anlama geldiğini tek tek değerlendirmiş, ilgili unsurlar arasındaki hiyerarşiye işaret etmiş, kelâmın bir çok konusunda ilk tespitleri yaptığı gibi kelâmın usûlüne dahil edilebilecek böyle bir konuda da kendisinden beklenen ilk hamleleri yapmıştır. Onu takip eden kelâmcılar ise Sünnet'i tanımlarken ve Sünnet'e ilişkin kendi tercihlerini oluştururken Ebû Hanife tarafından geliştirilen bakışı esas almış, zaman zaman da açıklamaları sırasında Ebû Hanife'ye atıf yapmıştır.²

Bu çalışmada Sünnet kavramının içeriğini ve Sünnet'in, kendine yüklenen otorite ile birlikte itikadî hükümlerin çerçevesini belirlemedeki katkısını Ebû Hanife'nin risalelerini asıl alarak değerlendireceğiz. Ebû Hanife'nin risaleleri ilk kelâm metinleri arasında yer almaları nedeniyle böyle bir çalışma için önemli bir materyal olarak ortada bulunmaktadır. Sonraki kelâm metinlerinden de Ebû Hanife'nin ilgili konudaki tercihlerini destekleyecek tespitlere yeri geldikçe işaret edilecektir.

Kelâmcılar, Sünnet'i kendi usûlleri gereği geniş sayılabilecek nitelikte tanımlamışlar ve bu tanım içerisinde dinin temel kaynaklarına ve o kaynakların hiyerarşik konumuna doğrudan işaret etmişlerdir. Onların Sünnet'e uygun

¹ Ebû Hanife, Nu'man b. Sabit, *Risâletu Ebî Hanife, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul 1981, 69.

² el-Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim, *Kitabu Usûli'd-Dîn*, Tahkik: Hans Peter Lens, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire 1383/1963, 4; Bkz. en-Neseî, Ebû'l-Muîn Meymun b. Muhammed, *Tebîratu'l Edille*, I-II, Tahkik: Claude Salamé, Institut Français de Damas, Dimeşk 1990, II, 894.

görmüş olduğu içerik, Kitâb ile birlikte dinin ikinci kaynağı (Hz. Peygamber'e isnat edilen söz, fiil ve takrirleri) anlamındaki Sünnet dışında dinin itikadî/amelî niteliğini belirleyen kaynakların ve uygulama örneklerinin bütününe kapsamaktadır. Buna göre Sünnet, 'Hz. Peygamber'in, sahabenin, tabiûnun ve onlara tabi olan imamların yolu' olarak tanımlanabilir.³ Şu halde geçerli dinî tutumun adı olan Sünnet, Kur'an'ın yaklaşımını içerdiği gibi Hz. Peygamber'e atfedilen bütün söz ve pratikleri bir eksen üzerinde birleştiren prensipleri, sahabenin tercihleri yanında sahabeden sonraki neslin yani tâbiûnun bakışını da içeren bir kavram olarak değerlendirilmelidir.⁴ Sünnet bu şekilde anlaşılınca Sünnet'e aykırı sayılan dinî tutum ve tavırlar bid'at diye adlandırılacaktır.⁵ Bid'at, 'Sünnet'e aykırı bir fiil, şer'î bir delilin gerektirmediği, sahabe ve tabiûnun tercihleri arasında yer almayan bir iş'⁶ diye tanımlanabilir.

Dinî/itikadî doğrunun belirlenmesinde Sünnet ve bid'at kavramlarının çift taraflı kullanımı gerekmektedir. Herhangi bir itikadî hükmün geçerliliği, Sünnet'e uygunluğu ile dile getirilecek, Sünnet'e aykırı olan hüküm ise bid'at diye nitelenecektir. Sünnet'in belirleyiciliği ve otoritesi bid'at kavramının dışlayıcılığı ile desteklenmektedir. Sünnet'e uygun tutumların taraftarları Ehl-i Sünnet (Ehlu's-Sunne), bid'at diye nitelenen tutumların taraftarları da Ehl-i Bid'at (Ehlu'l-Bid'a) diye adlandırılır. Sünnet kavramı, zıddı ile yani bid'at kavramı ile daha anlaşılır kılındığı gibi anlamının belirginleşmesi cemaat kavramı ile de desteklenmektedir. Ehl-i Sünnet tabiri yanında Ehl-i Sünnet ve Cemaat (Ehlu's-Sunne ve'l-Cemâa) tabiri de dinî kültürde ilk zamanlardan itibaren sıkça kullanılmaktadır. Cemaat kelimesi 'yanılması düşünülemeyecek olan çoğunluğu' ifade etmektedir. İcma ile de ilişkili olan kelime zikri geçen tabir içinde yer aldığı zaman bir hükmün Sünnet'e uygun olması yanında Müslüman çoğunluk tarafından da benimsendiğini göstermektedir.⁷ Cemaat kelimesi yukarıdaki terkip içerisinde yer aldığı Sünnet'in otoritesini güçlendirmektedir. Ehl-i Sünnet'in bir topluluk olarak mahiyetini sorgulayan Mâturîdî (ö. 333/944) şu ifadelerle yer vermektedir: "Allah, düşünebilen bütün insanlara tevhit inancını bahşetmiş ama onlar sahip oldukları bu tevhit inancını değişik yorumlarla bozmuşlardır. Ancak bir İslam fırkası Allah'ın verdiği bu inanca sadık kalmıştır."⁸ Mâturîdî'nin burada 'bir İslam fırkası' diye tanımladığı

³ el-Pezdevî, 3, 242.

⁴ el-Bâbertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed, *Şerhu Akîdeti Ehli's-Sunne ve'l-Cemâa*, Tahkik: Arif Aytekin, Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslamiyye, Kuveyt 1989/1409, 24.

⁵ el-Curcânî, es-Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, (Mısır) 1938/1357, 37.

⁶ el-Curcânî, 37; ayrıca bkz. et-Tahâvî, Ebû Cafer, *Ehl-i Sünnet İnanç Esasları Tahâvî ve Akaid Risalesi*, Tahkik: Arif Aytekin, Seha Neşriyat, İstanbul 1985, I, 313.

⁷ el-Pezdevî, 342.

⁸ el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitabu't-Tevhîd*, Tahkik: Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, İsam, Ankara 2003, 184-185.

kesim, Ehl-i Sünnet'tir. Şu halde Mâturîdî, Ehl-i Sünnet'i itikadî düzeyde diğer bütün fırkalardan ayrı ve itikadî tavırlar bakımından isabetli görmektedir.

Ebû Hanife'ye göre hidayet ancak Kur'an'ın getirdiği, Hz. Peygamber'in davet ettiği ve aralarında anlaşmazlıklar çıkana kadar sahabenin tercih ettikleri ile gerçekleşebilecektir. Onun ötesinde her şey bid'at ve muhdestir.⁹ Şu halde Kur'an'a, Hz. Peygamber'e ve sahabeye aykırı şekilde ortaya çıkan her şey bid'at¹⁰ yani Sünnet karşıtıdır. Kur'an, Allah'ın zâtı ile kâim ezeli bir niteliktir ve onun yaratılmış olduğunu ileri süren kimse küfre girmiştir.¹¹ Ebû Hanife Kur'an'ın Sünnet içerisindeki tartışmasız yerini bu şekilde belirlemektedir. Dindeki konumu ne olursa olsun Peygamber, Kur'an'a aykırı davranamaz. Temel itikadî konular Kur'an'a başvurularak anlaşılacaktır.¹² Kur'an'ın huccet olduğunu, Sünnet'in de Kur'an'ı desteklediğini dile getiren¹³ Ebû Hanife, buradaki Sünnet kelimesi ile çalışmanın başında kastettiğimiz genel anlamdaki Sünnet'i değil, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri anlamındaki Sünnet'i kastetmektedir. Müslümanlar arasındaki ayrılığı gidermek için gönderilmiş olan Peygamber, onlara Kur'an'ı tefsir etmiştir.¹⁴

Ebû Hanife'yi takip eden ve onun itikadî/kelamî tercihleri üzerine bir mezhep inşa eden Mâturîdî, Kur'an'a ilişkin yaklaşımları bakımından da elbette onu takip etmektedir. Mâturîdî'ye göre Kur'an'da kıyamete kadar olacak şeylerin ve ihtiyaçların hükmü mevcuttur.¹⁵ Dinde gerçekleştirilmek istenen değiştirme girişimleri Kitâb yoluyla tespit edilecek ve Kitâb'ta yer alan ilkeler dünyanın sonuna kadar devam edecektir.¹⁶ Mâturîdî bu ifadeleri ile Kur'an'ın, Sünnet'teki yerini daha sistematik düzeyde dile getirmiş olmaktadır. Ebû'l-Muîn Neseî (ö. 508/1114), Ebû Hanife ve Mâturîdî'yi üstad kabul etmektedir.¹⁷ Dolayısıyla Ebû Hanife'nin yaklaşımı Mâturîdî yoluyla Neseî tarafından devam ettirilmiş olmaktadır. Nitekim Neseî, Kitâb'ın delil olmasını *Tebşiratu'l-Edille*'de açık ifadelerle dile getirmektedir.¹⁸ Ona göre Kelamcılar te'vil imkanı olmayan muhkem ayetlere dayanarak hüküm vermektedir.¹⁹

Ebû Hanife'nin metinlerinde yer aldığı üzere, Allah'a ve Allah'ın Kitâb'ına aykırı olamayacağı kesin bir dille ifade edilen Peygamber otoritesi, esasen yalnızca Peygamber dönemindeki ümmet ile sınırlı değildir. Dolayısıyla

⁹ Ebû Hanife, *Risâletu Ebî Hanife*, 67.

¹⁰ Ebû Hanife, *Vasiyyetu Ebî Hanife, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul 1981, 68.

¹¹ Ebû Hanife, *Vasiyyetu Ebî Hanife*, 73.

¹² Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul 1981, 62.

¹³ Ebû Hanife, *Risâletu Ebî Hanife*, 68.

¹⁴ Ebû Hanife, *el-Âlim ve'l-Muteallim, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul 1981, 13.

¹⁵ el-Mâturîdî, *Kitabu't-Tevdîd*, 294.

¹⁶ el-Mâturîdî, *Kitabu't-Tevdîd*, 308.

¹⁷ en-Neseî, *Tebşiratu'l-Edille*, I, 25.

¹⁸ en-Neseî, *Tebşiratu'l-Edille*, I, 84, 168, 183, 371; II, 726.

¹⁹ en-Neseî, *Tebşiratu'l-Edille*, I, 183.

peygamberliğin sonraki nesiller bakımından da geçerli olacak nitelikte tanımlanması ve teorik temellerinin kurgulanması gerekmektedir.²⁰ Bunun için Hz. Peygamber'i öncelikle ahlaki yetkinlik bağlamında güçlü ve farklı bir konumda tekrar değerlendirmek gerekmektedir. Ancak teorik tutarlılık gereği Hz. Peygamber'in konumunu tam anlamı ile belirlemeden önce diğer Peygamberlerle ve yine onlara atfedilen ahlakî yetkinlikle ilişkili genel prensiplerden söz eden Ebû Hanife, başlangıçta Peygamberlerin büyük-küçük günahlardan uzak bulunduğunu, küfür ve çirkinliklerden münezzehe olduğunu öne sürmektedir. Ancak onların zelle ve hatalarının bulunabileceğini de dile getirmektedir.²¹ Bütün Peygamberleri içine alan bu teorik çerçeveden sonra Hz. Peygamber'i 'Allah'ın Rasûlü ve seçilmiş temiz nebisi' olarak niteleyen Ebû Hanife, onun putlara tapmadığını ve göz açıp kapayana kadar bile olsa şirk koşmadığını, büyük-küçük günah işlemediğini ifade etmektedir.²² Yukarıda dile getirilen tespitler Hz. Peygamber'in dindeki konumunu, otoritesini ve dolayısıyla Sünnet'in inşasında Hz. Peygamber'in etkinliğini yani onun söz, fiil ve takrirlerinin dindeki belirleyiciliğini ifade etmektedir. Nitekim Ebû Hanife, Hz. Peygamber'e isnat edilen hadisleri de Hz. Peygamber'in otoritesine ve karizmasına irca etmektedir. Ancak bu hadislerin geçerliliğine ilişkin en önemli şart Kur'an'a aykırı olmamasıdır. Ebû Hanife, Hz. Peygamber'den Kur'an'a aykırı hadis rivayet eden bir kimseyi reddetmenin Hz. Peygamber'i reddetmek ve onu yalanlamak anlamına gelmeyeceğini, bunun sadece Hz. Peygamber'den gerçek dışı (el-bâtıl) rivayette bulunan kimseyi reddetmek anlamına geleceğini ifade etmektedir. Bu konudaki töhmet de Hz. Peygamber ile ilişkili değil, o kişi ile ilişkilidir. 'Hz. Peygamber'in söylediği her şey, duysak da duymasak da başımız gözümüz üstünerdir' diyen Ebû Hanife, devamla, 'Hz. Peygamber'in söylediğine inanırız ve onun, Hz. Peygamber'in söylediği gibi olduğuna, Allah'ın emrettiği bir şeyi Hz. Peygamber'in nehyetmediğine, Allah'ın vaslettiği bir şeyi kat' etmediğine, nitelediği bir şeyi O'nun nitelemesi dışında bir şekilde nitelemediğine, her işinde Allah'a muvafık olduğuna, bid'at/icat çıkarmadığına, Allah adına söz uydurmadığına ve tekellüfte bulunmadığına yani sun'î davranmadığına, ilave zorluklar çıkarmadığına şahitlik ederiz' ifadelerini tercih etmektedir. Bu nedenle de zaten Allah Rasûlü'ne itaat eden Allah'a itaat etmiş olmaktadır.²³ Mestler üzerine meshe ilişkin haberin tevatüre yakın olduğunu dile getiren Ebû Hanife, bunu inkar eden kimsenin küfründen korkulacağını öne sürmektedir.²⁴ Söz konusu ifadeler, Ebû Hanife zamanında tevatür ile ilgili terminolojik yaklaşımın geliştiğini göstermektedir. Peygamberin dindeki

²⁰ Bkz. Goldziher, I, "İsmet", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, I-XIII, Eskişehir 1997, V/II, 1124.

²¹ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, 60.

²² Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, 60.

²³ Ebû Hanife, *el-Âlim ve'l-Muteallim*, 27.

²⁴ Ebû Hanife, *Vasiyyetu Ebî Hanife*, 74.

konumu üzerine konuşan Mâturîdî, Peygamber'in dinde merci' olduğunu ve dinin araştırılması zorunlu konularında etkin olduğunu, hakkın bu çerçevede aranması gerektiğini dile getirmektedir.²⁵ Doğruluğu mucize ile ispatlanmış Peygamberlerin haberleri bilgi vasıtası olarak kabul edilmelidir.²⁶ Dillerin ve isimlerin öğretilmesi, çocuk eğitimi, sanatlar, tıp, meslekler, şehir ve ülke yolları, hayvanların eğitimi ve kullanım yöntemleri, aklın belirlenmesi ve keşfi ile değil, Peygamberlerin öğretmesi ve yol göstermesi ile öğrenilmiş ve ortaya çıkmıştır.²⁷ Şu halde Peygamber'in başka kimse ile kıyaslanamayacak nitelikte güçlü bir otoritesi söz konusudur.

Dinî bir hükmün belirlenmesinde sahabenin tercihi son derece önemlidir. Özellikle sahabe arasında ihtilafın ortaya çıkmasından önceki icmaın göz önünde bulundurulması gerekmektedir.²⁸ Ebû Hanife, sahabenin dindeki bu konumunu ve ağırlığını sarsmamak ve zayıflatmamak için sahabe arasında fiilî çatışmaya kadar uzanan çekişmelerde ve ihtilafta taraf olmamaya özen göstermektedir. Bu anlaşmazlıklardaki hüküm Allah'a terk edilmelidir.²⁹ Nitekim Ebû Hanife, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin durumunu Allah'a bırakmak gerektiğini açık ifadelerle dile getirmektedir.³⁰ Bu yaklaşımını kelâmî düzeyde temellendirmek isteyen Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*'de Rasûllullah'ın ashabını ancak hayırla yad edebileceklerini kaydetmektedir.³¹ Fakat bunun öncesinde o, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin en faziletli insan olduğunu ve her birine sevgi beslemek gerektiğini ifade etmektedir.³² *el-Fıkhu'l-Ebsat*'ta da aynı tercihini tekrarlayan Ebû Hanife, hiçbir sahabîden uzak bulunmamak (teberî) ve birini sevgide diğerine tercih etmemek gerektiğini, bunu da diğer bir takım temel ilkelerle (kıble ehlinden kimseyi günahı nedeniyle tekfir etmemek, imanı kimseden nefyetmemek, iyiliği emr ve kötülüğü nehyetmek vb.) birlikte *el-fıkhu'l-ekber* (itikadî bakımdan benimsenmesi gereken zorunlu yaklaşım) diye nitelemektedir. Yani Ebû Hanife, temel itikadî tutumun ne olduğunu dile getirirken sahabe ile ilgili bu ilkeyi zikretmektedir.³³ Söz konusu yaklaşım, sahabenin dindeki konumunu ve belirleyiciliğini önemli ölçüde destekleyecek bir tavır olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Ebû Hanife, zaman zaman sahabenin tercihlerini yorumlamış, söz gelimi onların itikadî tartışmalar konusundaki tutumunu yani kelâmî tercihleri reddeden tavrını aynı ile tekrar etmek, dolayısıyla aklî spekülâtif yaklaşımlardan

²⁵ el-Mâturîdî, 4.

²⁶ el-Mâturîdî, 14.

²⁷ el-Mâturîdî, 277.

²⁸ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul 1981, 41, 44.

²⁹ Ebû Hanife, *Risâletu Ebî Hanife*, 69.

³⁰ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, 36.

³¹ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, 61.

³² Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, 60-61.

³³ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, 36.

kaçınmak gerektiğini ifade edenlere karşı farklı bir bakış getirmiştir. Sahabenin kelimî tartışmalara girmeme tercihini yerinde bulmakla birlikte Ebû Hanife, kendilerinin yaşadığı şeyleri yaşamış olsalardı sahabenin de sözü edilen tercihi benimsemekten vazgeçip kelimî tartışmalara gireceğini iddia etmektedir. Çünkü Ebû Hanife, sahabeden ayrı olarak kendilerinin itikadî görüşleri nedeniyle kanlarını ve canlarını helal addeden bir toplulukla karşı karşıya bulduklarını, bu kimselere karşı dinin aslına ve kaynaklarına müracaat etmek suretiyle doğru itikadî yaklaşımı ispat etmek zorunluluklarının bulunduğunu öne sürmektedir.³⁴ Sözü edilen zorunluluk esasen akli spekülâtif tavrı yani kelimî ifade etmektedir. Bu tutum sahabeyi ve tercihlerini değerlendirme konusunda esasen Ebû Hanife'nin belli ölçüde esnek davrandığını daha olgusal zorunluluklarla sahabenin tercihleri arasında belli bir ilişkiyi aradığını göstermektedir.

Neseffî, sahabe arasında cereyan eden hadiseler hakkında konuşmamayı veya bu hadiseleri, sahabeyi suçlamadan ve kötülemeden yorumlamayı Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın usûlünden saymaktadır. Bunun nedenini açıklamak isteyen Neseffî, Allah'ın dinine yardım etmek için sahabenin canlarını mallarını feda ettiklerini, rahatlarını terk ettiklerini ve büyük zorluklara göğüs gerdiklerini ifade ettikten sonra sahabenin dindeki konumunu belirleyecek nitelikte bir tespitte bulunmaktadır. Buna göre sahabe dini kendilerinden sonrakilere taşıyanlardır. Onlar, en hayırlı insanın arkadaşı olmaları, ona yardım etmeleri, canları ve malları ile onu korumaları nedeniyle yücedirler. Sahabeye ilişkin bu tespiti dile getiren Neseffî, sonrasında Ebû Hanife tarafından benimsenen ve sahabenin dindeki konumunu dolayısıyla sahabe yorumunun Sünnet içerisindeki yerini belirleyen fikhî bir tercihi bize nakletmektedir. Ebû Hanife küplerdeki nebizin haram sayılmamasını Sünnet'in şartlarından saymaktadır. Çünkü küplerdeki nebizin haram sayılması sahabenin büyüklerini fıkla itham etmek anlamına gelecektir. Çünkü onların küplerdeki nebizi içtikleri şüphe götürmeyecek şekilde rivayet edilmiştir. Şayet bu nebiz haram olursa sahabeyi fıkla itham etmek vacip olacaktır. Sahabenin fıkından söz etmek bid'attir ve bu Ehl-i Sünnet ve Cemaat ehlinin şartlarını terk etmek anlamına gelecektir.³⁵

Ru'yet konusunda Ehl-i Sünnet'in görüşünü dayandırdığı hadisi rivayet eden sahabilerden yirmi birinin adını zikreden Neseffî, ilgili sahabilerin imam olduğunu ve sözü edilen hadisi inkar eden kimselerin de bu sahabileri tekzip etmiş olacağını öne sürmektedir.³⁶ Neseffî'nin bu yaklaşımı sahabenin dindeki konumu bakımından ne ölçüde etkin olduğunu ayrıca sahabe içinde imam niteliğinde olanların bulunduğunu ve onların itikadî alandaki fikirlerinin özellikle değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Sahabe hakkında Ebû Hanife tarafından geliştirilen bakışın Neseffî tarafından da benimsendiği ve bir

³⁴ Ebû Hanife, *el-Âlim ve'l-Muteallim*, 11.

³⁵ en-Neseffî, *Tebziratu'l Edille*, II, 894.

³⁶ en-Neseffî, *Tebziratu'l Edille*, I, 400.

anlamda mezhebî bir tutum olarak bu yaklaşımın devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

Ebû Hanife itikadî görüşlerini açıklarken tabiûnun yaklaşımına da önemli ölçüde atıf yapmaktadır. Bu sırada zaman zaman sahabe ve tabiûnun tercihlerini birlikte zikretmektedir. Söz gelimi Hâricîlere karşı nasıl bir tutum takınılması gerektiği ve onlar hakkındaki hükmün ne olduğu sorulunca Hâricîlerin tekfir edilmeyeceğini, ancak onlarla Hz. Ali ve Ömer b. Abdilaziz, gibi hayır ehlinden imamların yaptığı üzere savaşılmaması gerektiğini dile getirmiş,³⁷ bu şekilde tabiûnun ileri gelenlerinden Ömer b. Abdilaziz'in Hâricîlere karşı tavrını, Hz. Ali'nin tutumu ile birlikte zikrederek kendi görüşü açısından bir dayanak olarak kullanmıştır. Said b. el-Museyyeb (ö. 94/713)'in adını *el-Fıkhü'l-Ebsat*'ta geçiren Ebû Hanife, kafirin küfrü ve dinde kafir için öngörülen konumu belirleme bakımından onun görüşünü bir anlamda kendi görüşü olarak değerlendirmektedir. Nitekim Ebû Hanife, "Kim kafirlerin cehennemdeki konumlarını belirlemezse o da kafirler gibidir"³⁸ ifadesinin Saîd b. el-Museyyeb'den kendisine ulaştığını dile getirmiştir.³⁹

Sahabenin yaşadığı ihtilaflara ilişkin yaklaşımına ve bu yaklaşımın dinî/tarihi temellerine Osman el-Bettî (ö. 143/760)'ye yazdığı ve onun çeşitli konulardaki sorularını ve kendisi hakkında dile getirilen kimi isnat ve iftiralara cevapladığı mektupta yer veren "Allah Rasûlü'nün sahabesi arasında gerçekleşen ihtilaflar hakkında Allah en iyi bilir" sözünü telaffuz eden Ebû Hanife, bu konuya ilişkin en doğru tutumun da bu olduğunu işaret etmektedir.⁴⁰ Ona göre bu, sahabenin, Sünnet ve fikhî yüklenen kimselerin tutumudur. Ebû Hanife, Sünnet ve fikhî yüklenen kimseler tabiri ile büyük ihtimalle tabiûnu kastetmektedir. Çünkü hemen sonrasında konuya ilişkin olarak tabiûndan Atâ b. Ebî Rebah (ö.114/732), Saîd b. Cubeyr (ö. 94/713), Nâfi (ö. 117/735), Tâvûs (ö. 106/725) ve Ömer b. Abdilaziz'in tercihlerini zikretmektedir. Ancak bu adı geçenlerden bazılarının tercihlerini de sahabeden Hz. Ali'ye, İbn Abbas'a ve Abdullah b. Ömer'e isnat etmektedir.⁴¹

Sünnet, dinî terminolojide farklı anlamlar içeren güçlü bir kavramdır. Öyle denilebilir ki, Sünnet kavramı dinin usûl ve furû'una ilişkin bütün gerçekliği tek başına ifade etmektedir. Dini sonraki nesillere gerçek karakteri ile aktarma yeteneği ve yetkisi olan ilk ve ikinci neslin yani sahabe ve tabiûnun tercihlerini, her iki neslin doğrudan ya da dolaylı şekilde Hz. Peygamber'e atfettiği açıklamaları ve Hz. Peygamber'in davranışlarını Sünnet kavramı barındırmaktadır. Yani Sünnet yaşanan dini ve pratiğin esasını belirleyen

³⁷ Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, 40.

³⁸ Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, 43.

³⁹ Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, 43.

⁴⁰ Ebû Hanife, *Risâletü Ebî Hanife*, 69.

⁴¹ Ebû Hanife, *Risâletü Ebî Hanife*, 69.

ilkelerin toplamı diye nitelenebilir. Bütün bunların ötesinde Kur'an'ın gerçekçi ve değişmez tanımı, otoritesi, dinin her konusunda geçerli olan etkin belirleyiciliği ayrıca sonradan öğrenilme ve kavranma imkanı bulunmayan Kur'an algısı yine Sünnet kavramının derin ve geniş içeriğine dahildir. Şu halde kavramın içeriği Müslüman toplumun ve ferdin, zihinsel dünyaları da dahil olmak üzere var olduğu bütün alanları kuşatmaktadır. Kur'an'ın indiği çevre ve anlam dünyası ile birlikte Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî yaklaşımlarını, devam eden süreçte sahabenin Hz. Peygamber'den sonra karşılaştığı problemlere karşı geliştirdiği dinî yorumları ve tabiûn döneminde de farklı inanç iddialarına karşı dinin geliştirdiği ve sahabe ile birlikte oluşturulan, dolayısıyla dinin Hz. Peygamber dönemindeki yorumları ile ilişkilendirilebilen yorumlarını ve çözüm önerilerini bir toplam olarak Sünnet içerisinde bulabilmekteyiz. Bu bakımdan dinî anlamıyla Sünnet, 'Allah Rasûlü'nün, sahabe gibi dinde alem olan kimselerin ve cumhur ümmetin icma ettiği yol' diye tanımlanır. Nitekim Hz. Peygamber'in, "Sünnet'ime ve râşid halifelerimin sünnetine uyun"⁴² ve yine "Büyük topluluğa tabi olun, kim o topluluktan ayrılırsa cehenneme ayrılır"⁴³ sözleri bu gerçekliği göstermektedir.⁴⁴ Kimilerine göre Sünnet yalnızca Peygamber'in Sünnet'ine atfedilir. Çoğunluğa göre ise Sünnet sadece Hz. Peygamber'in Sünnet'ini ifade etmez. Çünkü şeriatin örfünde Sünnet 'dinin yolu' diye tanımlanır. Bu da ya Peygamber'in söz ve fiili için ya da sahabe tercihleri için geçerlidir. İmam Şâfiî (ö. 204/819) de Sünnet denilince yalnızca Hz. Peygamber'e isnat edilen Sünnet'in anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla onun Sünnet tanımı sahabenin tercihlerini içermeyecektir. Çünkü o, sahabenin taklidini geçerli görmemektedir. Şâfiî'nin, Peygamber'den rivayet edilen *başım gözüm üstüne*, sahabeden rivayet edilene gelince, *onlar insansa biz de insanız*, ifadesini kullandığı da dile getirilmektedir.⁴⁵

Ebû Hanife'nin Sünnet'e ilişkin tanımdaki önceliği sahabenin taklidini Sünnet'e dahil etmesi ile daha da belirginleşmektedir. O sahabenin söz ve fiillerinin taklidini Hz. Peygamber'in şu hadisine dayandırmaktadır: "Benden sonra sizden kim yaşarsa pek çok ayrılık görecektir. Benim ve râşid halifelerimin Sünnet'ine uyun ve ona sımsıkı sarılın. Ortaya çıkan yeni

⁴² et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *es-Sunen, Mevsûatu's-Sunne Kutubu's-Sunne ve Şurûhuhâ* içinde, Çağrı Yy., İstanbul 1413/1992, el-İlm, 16.

⁴³ eş-Şeybânî, Ebû Bekr b. Ebî Âsım, *es-Sunne*, I-II, Tahkik: Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1400, I, 39; en-Neysâbüri, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Mustedrek alâ's-Sahîhayn*, I-IV, Tahkik: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, I, 199.

⁴⁴ et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsûatu Keşşâfi İstılâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm*, I-II, Tahkik: Ali Dahrûc, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996 Lübnan, I, 982.

⁴⁵ et-Tehânevî, I, 982.

şeylerden sakının. Her ortaya çıkan bid'attir ve her bid'at de dalalettir."⁴⁶ İbn Mes'ûd'un konuya ilişkin tespiti de Ebû Hanife'nin tavrını doğrulayacak niteliktedir. Buna göre "Birine uymak isteyen ölen birine uysun. Ölmemiş birinin fitneye uğramayacağından emin olunamaz. Uyulması gerekenler Allah Rasûlü'nün sahabesidir. Onlar bu ümmetin en üstünü, en temizini, en bilgilisi, tekellüfü en az olanlarıdır. Onların üstünlüğünü kabul edin, yollarını takip edin, gücünüz yettiğince ahlaklarına ve siretlerine tutunun. Onlar doğru bir hidayet üzeredirler."⁴⁷

Hiz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri ötesinde Sünnet'e isnat ettiğimiz bu geniş içeriğin kavranması ve sınırlarının daha iyi belirlenmesi için sonraki dönemlerde özellikle dinî terminolojinin geliştiği zamanlarda bid'at kavramına ve bid'at kavramının içeriğine ilişkin dile getirilenlere bakmak gerekmektedir. Bid'at, kavramsal düzeyde Sünnet karşıtı olarak tanımlanmaktadır. Dinin Kur'an hakkında, Hiz. Peygamber'in Sünnet'i ve sahabe ile tabiûnun tercihlerine ilişkin genel bir perspektifi söz konusudur. Esasen bid'at, bu perspektifle az ya da çok sorunlu olan yaklaşımların ayrı ayrı her birini ve bütünü ifade eden bir isimlendirmedir.

Ebû Hanife dinin temel iddialarını Kur'an'a, Hiz. Peygamber'e, sahabe ve tabiûna aykırı nitelikte yorumlayanları ve yaptıkları yorumları ele alırken, Sünnet kavramını ve ona karşıt olarak da bid'at kavramını özellikle içerikleri açısından kesin ifadelerle tekrar değerlendirmek istemiş, Sünnet'in içeriğini kelimelerle belki ilk defa olarak ele almış, sözü edilen içeriğin unsurlarını, her bir unsura ilişkin kuramsal belirliliklere işaret ederek özellikle zikretmiştir. Ebû Hanife'nin risalelerinden anlaşıldığına göre o, kelamını Müslüman toplumun dinî/siyasi bütünlüğüne zarar veren bid'at iddialar üzerine kurmuştur. Söz konusu iddiaların ortadan kaldırılma çabası, teorik düzeyde böyle bir kavramsal tanımlamayı ve o tanımlama üzerinden geliştirilen kurgusal bir zemini gerekli kılmış, ilerleyen süreçte Sünnet kavramı bu zeminin en önemli kavramı olarak her türlü belirlemenin önüne yerleştirilmiş, doğrudan ve dolaylı olarak Müslüman toplumu tehdit eden dinî/siyasi ayrışmanın tanımlanmasında ölçü olarak istihdam edilmiş, hem Sünnet hem de bid'at kavramı daha başka kelimelerle oluşturdukları terkipler (ehlu's-sunne, ehlu's-sunne ve'l-cemâa, ehlu'l-bid'a) yoluyla cemaatten yani Müslüman ana bünyeden ayrılmayan ve ondan ayrılan kimselerin tanımlanmasına yardımcı olmuştur. Ebû Hanife'nin dönemine göre bu, bir kavramın kelam düzeyinde farklı içeriğe kavuşturulması yanında yine kurgusal bir zeminin parçasına dönüştürülmesi bakımından önemli

⁴⁶ Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Muslim, Mevsûatu's-Sunne el-Kutubu's-Sunne ve Şurûhuha* içinde, Çağrı Yy., İstanbul 1992/1413, el-Cum'a, 16.

⁴⁷ el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sunne*, I-XV, Tahkik: Şuayb el-Arnâvûd, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983, I, 214-215; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, Beyrut 1394/1974, I, 3.

bir adım olarak görülmelidir. Zaten sonradan gelen kelamcılar da bu adımı ileri götürmekte hiç zorlanmamışlardır. Nitekim Mâturîdî için, içeriği ve Ehl-i Sünnet/Ehl-i Sünnet ve Cemaat terkipleri içindeki anlamı belirlenmiş Sünnet kavramını değerlendirmek ve bu değerlendirmeyi geliştirmek suretiyle Allah'ın öğrettiği tevhidi dünyanın önünden sonuna savunan ve bozmadan devam ettiren topluluğun Müslüman cemaat olduğunu yani Ehl-i Sünnet olduğunu dile getirmek son derece kolaylaşmış ve Ebû Hanife'nin bugün dahi devam eden otoritesi de bu konuda Mâturîdî'ye cesaret vermiştir. Mâturîdî aynı cesaretle bid'at yapılanmaları da tanımlamıştır. Müslüman toplumun dinî/itikadî bütünlüğünün korunması ve sürdürülmesi bakımından önemli olan bu sonuçlar, Ebû Hanife'nin kavramsallaştırma yeteneğine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Ebû Hanife, itikadî/kelamî mücadelesinde gerekli olan kavramsal zeminin inşası bağlamında Sünnet'in vazgeçilmez olduğunu ifade etmek için Sünnet'i 'insanların öğrendiği şeylerin en değerlisi olarak' tanımlamıştır. Bu güçlü ve cesaret gerektiren tanım, dinin teorik ve pratik yaklaşımlarını kavramak bakımından Ebû Hanife'nin ne ölçüde yetkin olduğuna ayrıca işaret etmektedir.

Kaynakça

- el-Bâbertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed, *Şerhu Akîdeti Ehli's-Sunne ve'l-Cemâa*, Tahkik: Arif Aytekin, Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslamiyye, Kuveyt 1989/1409.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sunne*, I-XV, Tahkik: Şuayb el-Arnâvûd, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1983/1403.
- el-Curcânî, es-Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, (Mısır) 1938/1357.
- Ebû Hanife, Nu'man b. Sabit *Risâletu Ebî Hanife, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul 1981.
- el-Fıkhu'l-Ebsat, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul 1981.
- el-Fıkhu'l-Ekber, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul 1981.
- Vasiyyetu Ebî Hanife, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul 1981.
- el-Âlim ve'l-Muteallim, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul 1981.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, Beyrut 1974/1394.
- Goldziher, I, *"İsmet"*, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, I-XIII, Eskişehir 1997.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitabu't-Tevhîd*, Tahkik: Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, İsam, Ankara 2003.

- Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Muslim, Mevsûatu's-Sunne el-Kutubu's-Sunne ve Şurûhuhâ* içinde, Çağrı Yy., İstanbul 1992/1413.
- en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymun b. Muhammed, *Tebsiratu'l Edille*, I-II, Tahkik: Claude Salamé, Institut Français de Damas, Dimeşk 1990.
- Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Mustedrek alâ's-Sahîhayn*, I-IV, Tahkik: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990/1411.
- el-Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim, *Kitabu Usûli'd-Dîn*, Tahkik: Hans Peter Lens, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire 1963/1383.
- eş-Şeybânî, Ebû Bekr b. Ebî Âsım, *es-Sunne*, I-II, Tahkik: Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Mektebetu'l- İslâmî, Beyrut 1400.
- et-Tahâvî, Ebû Cafer, *Ehl-i Sünnet İnanç Esasları Tahâvî ve Akaid Risalesi*, Tahkik: Arif Aytekin, Seha Neşriyat, İstanbul 1985.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsûatu Keşşâfi İstılâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm*, I-II, Tahkik: Ali Dahrûc, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Lübnan 1996.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *es-Sunen, Mevsûatu's-Sunne Kutubu's-Sunne ve Şurûhuhâ* içinde, Çağrı Yy., İstanbul 1992/1413.